

IZABELLA MAIN

Nemzetek Krisztusa: a lengyel nemzeti ünnepek állami és egyházi manipulációja 1944 és 1966 között

A tanulmány a lengyel kommunista állam és a római katolikus egyház között a nemzeti ünnepek során zajló versengést elemzi. A nemzeti ünnepek és jelképek felhasználását mind a kommunista állam, mind a katolikus egyház részéről a társadalmi támogatás keresése szempontjából vizsgálom. Az elemzés a 2. világháború előtti lengyel nemzeti ünnepnapokra, május 3-ra és november 11-re összpontosít.

Az ünnepek megtartása *rituálisan* köti össze a múltat a jelennel, mivel emberek egy csoportja, illetve egy egész nemzet számára jelentőséggel bíró történelmi eseményekre utal.¹ Az ünnep során alkalmazott rituálék és szimbólumok a *kitalált hagyomány* részét képezik, amely ismétlés segítségével igyekszik bizonyos értékeket és normákat rögzíteni, valamint a múlt és jelen folyamatoságának érzetét kelteni.² A nemzeti ünnep egyben *megemlékező tevékenység* is: lehetőséget nyújt a történelmi események felelevenítésére, segíti az embereket az emlékezésben, hiszen nehéz emlékezni, „ha nincsenek mementók, képek, helyek, amelyek révén az emlék tárgyiasul.”³ A nemzeti ünnepek és a megemlékező szertartások olyan módszerek, melyek segítségével egy politikai rendszer legitimitást követel és szerez magának. Így ezeket a propaganda részének, illetve a propaganda beszélykolásának tekinthetjük. Lengyelország esetében a kommunisták, saját legitimitásukat erősítendő, a hazafias érzésekre apellálva nyúltak a nemzeti jelképekhez és hagyományokhoz. A rituálék és megemlékezések ezen kívül a *kollektív emlékezetnek*, azaz a csoport emlékezetének is a részét képezik, mivel a csoport identitását és egyediségét hangsúlyozzák. A kollektív emlékezetet a tudomá-

nyos és népszerű írások és tanítások éppúgy táplálják, mint a formális és informális megemlékezések – fesztiválok, nemzeti ünnepek, műemlékek, dalok stb.⁴ A kollektív emlékezet „folyamatos fejlődésben” van, képes visszaemlékezni és elfelejteni spontán vagy irányított módon, emellett manipulálható is.⁵ Jelen tanulmányban a kollektív emlékezet manipulált elemének a nemzeti ünnepekben való megjelenését kívánom feltárni.

Az ünnepekkel kapcsolatos versengésnek elsősorban két időszakát kísérem megkülönböztetett figyelemmel. Az 1944 és 48 közötti szakaszban a kommunisták egy új rend bevezetésén munkálkodtak, a múlt és a kommunista ideológia összebékítésére alkalmas eszközöket kerestek. Ezeket az éveket emiatt a pártot formáló időszaknak tekinthetjük a nemzeti múlt kezelését illetően. A kommunisták a nemzeti történelem olyan „progresszívnek” tartott részeit választották ki, amelyek előmozdíthatták legitimációjukat. A cikk második része állam és egyház összeütközését mutatja be 1966-ban, a lengyel állam megalakulásának és a kereszténység felvételének ezeréves évfordulóján tartott ünnepek kapcsán. Az állammal ellentétben az egyház a kereszténység és a lengyel nacionalizmus összekapcsolásával emelte ki a nemzeti értékeket, különösen a nemzeti ünnepek alkalmával. A tanulmány ezért a nemzeti ünnepek mint a múltra vonatkozó, eltérő nézeteket megjelenítő események jelentését emeli ki.

Május 3. az első, 1791-es Lengyel Alkotmány évfordulója. Az Amerikai Alkotmány után négy évvel ez a világ második írott alkotmánya. Az alkotmányt az a reformmozgalom vitte keresztül, melynek célja a lengyel-litván államközösség⁶ megerősítése és korszerűsítése, az öröklésen alapuló királyság bevezetése (addig a királyt választották), a hadsereg bővítése, törvényreformok, illetve a parasztság és a városi polgárság helyzetének javítása volt. A lengyel-litván államközösség a 17. és a 18. században folyamatos hanyatláson ment keresztül, aminek eredményeképpen 1772-ben területét felosztották Oroszország, Poroszország és Ausztria között, és e három ország mindinkább beavatkozott Lengyelország belügyeibe. Az alkotmányt sohasem léptették életbe az 1793-as második felosztás, illetve az államközösség 1795-ben történő végleges letűnése miatt Oroszország által kirobbantott és támogatott polgárháború következtében.⁷

Az alkotmány fontos jelképpé vált a későbbi generációk számára. Ahogy Davies megfogalmazza: „ebben testesült meg minden, ami felvilágosult és haladó volt Lengyelország múltjában, mementó volt, amely kifejezte, hogy

a nemzet szabadságban kíván élni és örök szemrehányás volt a felosztó hatalmak számára.”⁸. Az alkotmány azonban nem aratott mindig ekkora tetszést – felvetették, hogy nem volt eléggé haladó szellemű és elrugaszkodott a valóságtól. Mindamellett nem vetették el és nem is felejtették el. Ünneplése a 19. században a felosztó hatalmak elleni hazafias demonstrációvá változott. Végül 1919-ben a független Lengyelországban május 3. nemzeti ünnepé vált⁹. Május 3. az 1920-as években Lengyelország jelképes királynőjének, Szűz Máriának az ünnepe is volt. Szűz Mária kultusza 17. századi eseményekre nyúlik vissza, a svéd támadás és a czestochowai Jasna Góra monostor hősies védelmének idejére, az 1656-ban Szűz Máriának tett királyi fogadalmakra és arra, hogy Lengyelország Királynőjeként tisztelték.

November 11-ike a függetlenség visszanyerésének ünnepe, amely 1918-ban, 123 éves felosztottság után következett be. Józef Piłsudski, a lengyel légió szervezője, parancsnoka és a függetlenségi mozgalom első számú vezetője ezen a napon tért vissza a fogságból és vette át a hatalmat. Piłsudski létrehozta a Lengyel Légiókat, amely egy félkatonai szervezet volt, és a Lengyel Katonai Szövetséget, egy összeesküvő csoportot. A Légiókat később az osztrák haderő alá rendelték és a keleti front hadjárataiban vett részt. Amikor Piłsudski, a Légiók parancsnoka nem volt hajlandó Németország mellé állni, letartóztatták és bebörtönözték. November 11. így az ő Lengyelország függetlenségének visszanyerésében játszott szerepét hangsúlyozza. Ez a dátum egyben a nyugati fegyverletétel időpontja is. November 11-ét 1920 óta egyházi ceremóniákkal, katonai parádéval, illetve az állami és egyházi vezetők részvételével zajló díszszóval ünneplik. A második világháború alatt titkos ünnepségeken, a templomokban pedig miséken ünnepelték a szülőhazát ezen a napon.

A millennium I. Mieszko herceg 966-os kereszténnyé válásának ezer éves évfordulója. A kommunista rendszer a lengyel állam történelmének kezdeteként tekintett erre az évfordulóra, mert I. Mieszko volt a lengyel területek első uralkodója, és mert a kereszténység fölvétele a lengyel területek politikai, kulturális és gazdasági fejlődéséhez vezetett. Mindamellett Merész Boleszláv lengyel herceget csak 1025-ben koronázták királlyá, és ez a dátum egyben a lengyel királyság kezdete is. Az egyház hangsúlyozta, hogy Mieszko kereszténnyé válása révén Lengyelország a keresztény Európa részévé vált, és a kereszténység erejét és tartósságát helyezte a millenniumi megemlékezés középpontjába.

Elemzésünk a kelet-lengyelországi Lublin városára vonatkozó levéltári kutatásokon alapszik. Több ok szólt amellett, hogy ezt a várost választottam elemzésem tárgyául. Először is Lublin volt az a város, ahol 1944 júliusában az első kommunista kormány megalakult. Másodszor pedig az egyetlen független magánegyetem, a Lublini Katolikus Egyetem is itt működött 1918-tól 1939-ig, majd később, 1944-ben újra megnyitotta kapuit. Harmadszor pedig a tárgyalt események majd mindegyike ugyanazon a helyszínen, nevezetesen a *Plac Litewskin* (a Litewski vagy Litván téren)¹⁰ zajlott, ahol számos emlékművet találunk, melyek mindig szerephez jutottak az események során, így például a Május 3-i Alkotmány Emlékműve, az Ismeretlen Katona Emlékműve és a Szovjet Katonák Hálaemlékműve. Végül, de nem utolsó sorban a kommunista Lengyelországra vonatkozó kutatások által fel nem tárt fehér foltok között Lublin előkelő helyen szerepel, hiszen alig jelent meg tanulmány (és ugyanakkor igen kevés kutatás folyik) a várossal kapcsolatban. Mielőtt a közelmúlt (nem éppen kellemes) eseményei feledésbe merülnének – ezúttal nem annyira valamiféle manipulatív érdek, mint inkább a spontán felejtés eredményeként – próbáljuk meg felidézni és értelmezni őket.

Fontos megemlíteni ezzel kapcsolatban, hogy a kommunistaellenes tevékenységeket még a párt irataiban is ritkán dokumentálják, csak a Közbiztonsági Minisztériumban készítették feljegyzést.¹¹ Az egyházi levéltárak anyagai nagyrészt hozzáférhetetlenek, bár néhány dokumentumot már publikáltak az utóbbi években.¹² A hivatalos kiadványok inkább propagandaként kezelendők, mintsem információforrásként, mindamelllett kitűnő forrásanyagok, ha a kommunisták céljait és indítékait kívánjuk vizsgálni. Habár a források nehezen fellelhetők és kevésbé hozzáférhetők, elegendő anyagot találtam ahhoz, hogy megvilágítsam az állam és az egyház között a nemzeti hagyományokkal kapcsolatban zajló versengést a kommunizmus időszakában, amely sajátosan lengyel jelenség.

Régi és új rituálék (1944–1948)

1944-ben a frissen megalakult kommunista rezsim újszerű módon közelített a nemzeti ünnepekhez; vagy az új rituális naptár ünnepei közé sorolta a régi ünnepet, névleg megtartva, de más jelentéssel felruházva azt, vagy felváltotta egy másikkal. A kommunista propaganda e tekintetben

rugalmasabb volt, és gyakran az egyház és az ellenzéki csoportok tevékenységére is reagált. Míg röviddel 1944 után még számos, a kommunista hatalmat és rituáléit ellenző szervezet létezett, például a földalatti fegyveres ellenállás, a legális politikai ellenzék és a katolikus egyház, addig 1966-ra már csak az egyház volt képes arra, hogy szembehelyezkedjen az álmossal. A későbbi ellenzéki csoportok csak az 1970-es évek végén alakultak meg.

A vallásos és a nemzeti érzelmek közötti kapcsolatok miatt a katolikus egyház kivételes helyzetben volt Lengyelországban. A felosztottság időszakában az egyház szembe fordult az idegen hatalmakkal és lassan Lengyelország nemzeti gyámjává lett. A 19. századi romantikus irodalomban aztán megszületett a „nemzeti messianizmus” eszméje, amely szerint Lengyelország a „nemzetek Krisztusa” volt, kiemelve ezzel a lengyel mártíromságot és áldozathozatalt. Ez mintegy kézzel foghatóvá tette a nacionalizmus és katolicizmus különleges kapcsolatát Lengyelországban.¹³

A két világháború közötti függetlenség idején az egymást váltó kormányok rendületlenül támogatták az egyház és a nemzet közötti kapcsolatokat. A nemzeti ünnepekhez kapcsolódóan misét is tartottak. A katolikus egyház elfogadta az állami megközelítést, így például azt az intézkedést is, amely Lengyelország jelképes uralkodója, Szűz Mária ünnepét május első vasárnapjáról május 3-ra tette át, és így azáltal, hogy egy politikai eseményhez, az 1791-es május 3-i alkotmány kihirdetéséhez kötötte, kibővítette az ünnep addig kizárólagosan vallásos jelentését. A 2. világháború idején a klérus támogatta a földalatti mozgalmat (a német megszállással szemben), és az egyház megint a nemzet képviselőjeként jelent meg.¹⁴

1944 után a katolikus egyház pozíciója a náci ildőzés rombolása ellenére is megerősödött, mivel Lengyelország etnikailag majdnem homogén lett és ezzel együtt a lakosság szinte egyöntetűen katolikus volt. Amikor a Szovjetunióval kötött új politikai szövetségnek köszönhetően a kommunisták hatalomra jutottak, az egyház hasonló szerepet látott maga előtt, mint az ország felosztottsága idején. Mivel az egyház vezetői belefolytak az ellenzéki tevékenységbe, az állam nem volt egyértelműen a nemzet legitim képviselője. A kommunista időszakot Lengyelországban végigkísérte az egyház és a rendszer legtöbbször burkolt, néha pedig nyílt szembenállása, amelyet a nemzeti ünnepek kapcsán zajló versengés is kifejez.

Amikor 1944-ben a kommunisták átvették a hatalmat, az egyház úgy látta, hogy a felosztottság időszakában játszott szerepéhez hasonlóan kell

vállalnia most is. Az, hogy egyházi vezetők bekapcsolódtak az ellenzéki tevékenységbe az állam – mint a nemzet legitim képviselője – helyzetének megkérdőjelezéséhez vezetett.

A kommunizmus időszakában november 11-ét – a függetlenség visszanyerésének napja 1918-ban – a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és november 7-e váltotta fel az ünnepek sorában. November 11-ét csak egyszer, 1944-ben ünnepelték meg, amikor az első kommunista kormány székhelye még Lublinban volt. Az ünnepség a katedrálisban celebrált misével kezdődött, amit felvonulás és a város főterén a Plac Litewskin tartott ceremónia követett. Ezeken az eseményeken az állami és helyi hatóságok, a lengyel és a Vörös Hadsereg, a klérus és a társadalom képviselői is megjelentek.¹⁵ Az Információs és Propagandahivatal szerint:

Ezt az évfordulót a németek kiűzésére és a független demokratikus Lengyelország megteremtésére szerveződött nemzeti egység jegyében ünnepeljük.¹⁶

A háború előtti mintát követő ceremóniáknak az egyház aktív részvevője volt. Az egyház részvétele a kommunista kormány és a háború előtti politikai rendszer közötti folytonosság illúzióját erősítette, annak ellenére, hogy a háború előtti rendszer nemzetközileg elismert folytatásának a londoni kormányt tekintették. Az egyház együttműködési készsége érthető, hiszen a háború még nem ért véget, a jövő politikai rendszerét és szövetségeseit illetően semmi sem dőlt el, a kommunista kormány pedig erőteljesen vonzódott a jövőbeni függetlenséghez és a demokratikus értékekhez.

A Plac Litewskin tartott ceremóniát a háború áldozatainak és a függetlenségi küzdelmek hőseinek emlékére rendezték. Az események az 1. világháború után épített Az Ismeretlen Katona Emlékműve körül zajlottak.¹⁷ A szerény, kőből készült emléktábla mellett azonban ott magaslott a Szovjet Katonák Hálaemlékműve, amelyet megérkezésük után a Vörös Hadsereg katonái építettek, s melyet 1944. augusztus 27-én lepleztek le.¹⁸ Az új emlékmű feltehetően befolyásolta a november 11-i ünnep jelentését, mivel a szovjet hatalmat és a lengyel kommunistáknak nyújtott szovjet segítséget jelképezte. Elhomályosította a nemzeti múltat megtestesítő emlékműveket és egy új ideológia szimbolikus kényszerét is gyakorolta.

1945-ben már nem ünnepelték meg november 11-ét. Helyette a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulóját, november 7-ét emelték

ünneppé.¹⁹ A gyárakban, iskolákban és hivatalokban szervezett rendezvények mellett a központi esemény a lublini városi színházban tartott ünnepség volt. A sajtóban megjelent cikkek és a pártutasítások azt hangsúlyozták, hogy 1918-ban és 1944-ben a szovjet állam vívta ki a lengyel függetlenséget. 1918-ban a lengyel függetlenség megvalósulásának döntő tényezői az oroszországi bolsevik forradalom és a lengyel kommunisták tevékenysége volt, Piłsudski szerepe, a lengyel légiók és politikusok háttérbe szorultak.²⁰ A rezsim megpróbálta a lengyel történelem úgynevezett progresszív elemeit (az 1918-as és az 1944-es felszabadulás) a kommunista rendszerhez és a Szovjetunióhoz kötni. Ennek megfelelően azt állították, hogy az 1917-es oroszországi forradalom a lengyel függetlenséghez vezetett, mert a bolsevikok ismerték fel elsőként Lengyelország természetes jogát a független államisághoz.

Az állami ünnepek naptárában a leglátványosabb változást az jelentette, hogy november 11-ét november 7-e váltotta fel. Számos dokumentum tanúskodik az új ünnepek és az új nemzeti hősök kapcsán keletkezett társadalmi elégedetlenségről. 1946-ban a titkosszolgálat úgy határozott, rendőri őrizetet biztosít a Hálaemlékműnek, hogy a politikai indíttatású vandalizmustól megvédje azt.²¹ A következő évben a bolsevik forradalom évfordulóján a kommunista párt ellenséges tevékenységtől tartott, és „a Lengyelországgal szemben ellenséges idegen elemek által ösztönzött, a lengyel-szovjet barátság ellen munkálkodó reakció suttogó propagandája ellen folytatott küzdelem fokozását” javasolta.²² Sztálin, akinek arcképei a bolsevik forradalom évfordulóin és a május 1-jei ünnepségeken mindenütt láthatóak voltak, szintén az ellenséges tevékenység célpontjává vált: számos portréját megsemmisítették, másokat pedig összefirkáltak.²³ Az új hősökkel szemben megnyilvánuló népi ellenállás mellett a földalatti és ellenzéki csoportok folyamatosan arra törekedtek, hogy régi nemzeti hőseit a lengyel társadalom emlékezetébe idézzék. Piłsudski népszerűségét és jelképes szerepét jól érzékelteti az a Lublinban talált röplap, melyből további 100 példányra bukkantak 1948. február 22-én és 23-án a Vörös Hadsereg napján tartott ünnepségen. Ebben a következőket olvashatjuk:

Lengyelek!...Mindannyian tudunk szénbányáink, acélműveink és gyáraink rabló kizsákmányolásáról. Tudunk a géptermekek kirablásáról és az éhező kommunista Oroszországnak szállított élelmiszersegélyekről. Ma már senkinek sincsenek kételyei a „szovjet paradicsom” gyászos igazságával kapcsolatban, már megtapasz-

taltuk azt és nem kérünk belőle... Hazafiak! Bojkotáljátok a kommunistákat! Ne lépjetek be a pártba, ne vegyetek részt a kommunista gyűléseken! Gyűjtsetek fegyvereket és álljatok készen a kommunisták és a keleti barbárok kiűzésére Lengyelországból! A mai napot szenteljétek annak, hogy a nagy Piłsudski marsall életére gondoltok, aki térdre kényszerítette a „legyőzhetetlen” Vörös Hadsereget! Hamarosan megismételjük az ő nagyszerű győzelmét Anders tábornok parancsnoksága alatt és együtt angol-amerikai szövetségeseinkkel...²⁴

A röplap szövegében a nyugati szövetségesekkel kapcsolatos túlzott reményekhez a Szovjetunióval szemben képviselt nacionalista és felsőbbbségi érzések társulnak, melyek pejoratív kifejezésekben öltönek testet; Piłsudski marsall hősként jelenik meg a győztes lengyel-bolsevik háború kontextusában, míg egyéb cselekedetei, pl. az 1926-os államcsíny háttérbe szorulnak. A szovjet hatalom lengyelországi jelenléte alatt Piłsudski mégis pozitív hős volt a társadalom többsége számára. Ehhez a kommunista propaganda is hozzájárult, mivel különösen agresszív kirohanásokat intézett Piłsudski ellen.

A Piłsudskira és a lengyel nemzet hősieles küzdelmeire történő közvetett utalások az áldozathozatal fogalmához kapcsolódnak, melyet a földalatti mozgalmak és a klérus is igyekezett elterjeszteni. Az áldozathozatal lehetőségére a közösség összetartozása és a nemzeti identitás miatt van szükség.²⁵ Állam és nemzeti identitás kapcsolata azon a feltevésen alapszik, hogy az „egyéntől a legvégső esetben elvárható, hogy a közösség érdekében szembenézzen a halállal”.²⁶ A lengyel nemzeti retorikában felbukkant az előző nemzedékek áldozathozatala, ami a 18. században az állam megerősödését, a 19. és 20. században pedig a felkelések és háborúk után bekövetkező újabb függetlenségét eredményezte. Az áldozat eszméje az emberekért hozott krisztusi áldozatra utaló vallásos metafora volt, és elősegítette, hogy Lengyelország a „nemzetek Krisztusaként” jelenjen meg, ezzel is hangsúlyozva a katolicizmus és a lengyelség közötti kapcsolatot.

Katyń szintén a kollektív áldozat eszméjét jelképezi; 1940 áprilisában az NKVD ezen a helyen hadifoglyokat, nagyrészt lengyel katonákat végzett ki. Ez a tény kimaradt ugyan a történelemkönyvekből és a tudományos publikációkból, a kommunizmus időszakában mégis sokan tudtak róla. Az ellenzéki propaganda is igyekezett ébren tartani az emlékeket. 1952-ben például „Bosszút állunk Katyńért” feliratú röpcédulákat terjesztettek Lublin környékén.²⁷ A mézárálással kapcsolatos szovjet felelősség tagadása ahhoz

vezetett, hogy Katyri a csaknem állandósuló lengyel-szovjet (vagy lengyel-bolsevik) konfliktus szimbóluma és következőképpen mindenféle kommunistaellenes tevékenység jelszava lett. Katyri az 1940-es években vált jelképpé, amikor az áldozatok családjai tudomást szereztek a történekről, a jelképszerű használata pedig az igazság feltárásának nyilvános követelésével az 1980-as években jutott a csúcspontra.

A kommunisták egy másik nemzeti ünnepet is örökölték az előző korszaktól: május 3-át, az Alkotmány ünnepét. 1945-ben a május 3-i ünnepség szorosban kapcsolódott május elsejéhez, a munkások napjához. A ceremóniák lefolyása, a dekorációk és az üzenetek csaknem azonosak voltak: mindkét esemény a katedrálisban tartott ünnepi misével kezdődött, majd zászlókkal és arcképekkel díszített felvonulással és a Plac Litewskin tartott gyűléssel folytatódott. A május 3-i színpadi dekoráció csak alig módosult május 1-jéhez képest. Sztálin arcképét lengyel politikai és katonai vezetők portréi váltották fel.²⁸ A pártutasítás szerint:

Május elseje és május harmadika egyaránt a május 3-i Alkotmány által működésbe hozott demokratikus erők győzelmét jelképezi, és kiemeli a dolgozó tömegek jelentőségét a megújult Lengyelországban.²⁹

Valószínűnek tűnik, hogy az egyház képviselői is részt vettek az előkészületekben és az ünnepségeken, mivel igyekeztek jó kapcsolatot fenntartani az új hatóságokkal és még bízhattak az együttműködésben. Az új, kommunista hatóságoknak szintén elemi érdeke volt az egyházi jóváhagyás megszerzése, mert ezzel elnyerhették a társadalom katolikus többségének támogatását. E támogatás hiánya eléggé látványos volt, elég ha csak a lublini tartományban folytatott titkos ellenzéki tevékenységre, illetve a kisebb városokban 1945. május 1-jén és 3-án történt zászló- és portrérongálási esetekre gondolunk.³⁰ A lengyelországi kommunista uralom kezdetétől fogva mind a katolikus egyház, mind a kormány került a közvetlen összeütközésbe. Még az sem vezetett konfrontációhoz, amikor 1945 szeptemberében a kormány semmisnek nyilvánította a Vatikánnal kötött 1925-ös konkordátumot, mert a Vatikán a kommunista hatalom helyett a száműzetésben tevékenykedő kormányt ismerte el legitimként. Sőt, az egyház még támogatta is azt az igényt, amit a kormány a nyugati területek Lengyelországhoz csatolá-

sának hivatalos elismerése ügyében a nyugattal szemben képviselt.³¹ Az egyház csak akkor szállt szembe nyíltan a kommunista állammal, amikor már a törvényes ellenzéket és a földalatti mozgalmat is felszámolták.

1946-tól kezdve a május 1-jei ünnepek jelentős változásokon mentek keresztül. A lublini ünnepeken az istentisztelet és az egyházi részvétel is megszűnik. 1946-ban és 47-ben azonban a falvakban és kisvárosokban még misével kezdődött az ünnepség.³² Hogy ez mégsem ellentmondás, annak az lehet az oka, hogy a kommunista párt propagandahivatala a nagyobb városokban hatékonyabban működött a „valódi szocialista módon” tervezett ünnepek előkészítése során. Itt feltehetően fentről adott utasításokkal és több párttag bevonásával szervezték az ünnepeket. Arról is tudunk, hogy a klérus kritikusan szemlélte a május 1-jei rendezvényeket, s ez a párttal és a hatóságokkal kapcsolatos negatív viszonyulást tükrözi.³³

1948. május 1-jén Wyszyński püspök *Az állam és az egyház álláspontja a munkásokkal kapcsolatban* címmel tartott szentbeszédet.³⁴ A püspök számos alkalommal tartott megbeszélést a munkásosztály helyzetéről a Rerum Novarumra hivatkozva, és gyakran nyilatkozott elítélően a versengést erőltető kommunista kényszerről és a sztahanovista mozgalomról. Mások is szerveztek miséket és összejöveteleket május elsejére, néhányan azzal hívták fel a figyelmet magukra, hogy a szabad ég alatt tartották meg a rendezvényeket.³⁵ A klérus tehát a maga részéről május elsejét vagy megpróbálta az egyházi gyakorlat részévé tenni, és vallásos jelentéssel felruházva megváltoztatni jellegét, vagy szembeállt az állami ünnepel, mellőzve, esetleg nyíltan kritizálva azt. Később, az 1950-es években az egyház is ünnepelni kezdte a kétkezi munkás, Szent József napját, amelyet XII. Pius hivatalosan május 1-jére helyezett, ezzel is tanúbizonyságát adva az állami rituálék megingatására irányuló egyházi törekvéseknek.

1946. május 3-án a sajtó csak békés gyűlésekről számolt be, elhallgatva azokat a kommunistaellenes megmozdulásokat, amelyeket több városban is tartottak a május 3-i ünnepek eltörlése miatt. A legerőteljesebb megmozdulásokra Krakkóban, Wrocławban, Felső-Sziléziában és a tengerparti vidékeken került sor. Az összecsapások letartóztatásokhoz vezettek, amelyek újabb összecsapásokat idéztek elő, s az események végül a május 20-án országszerte kirobbant sztrájkokba torkollottak.³⁶ Ezekről sem a sajtó, sem a helyi pártbizottságok iratai nem tudósítanak; kizárólag a Nemzetbiztonsági Minisztérium és a Kommunista Párt Központi Bizottságának dokumen-

tumaiban említik meg őket. Ez azt mutatja, hogy az információ csak a legmagasabb hatalmi körök felé áramlott. Ezt a tiltakozások és az összecsapások komolyságával, valamint a párt abbéli szándékával magyarázhatjuk, hogy a társadalmat ellenőrizze és manipulálja. Az 1946-os tiltakozó megmozdulások a május 3-i ünnepek eltörlését eredményezték; 1947-ben május 3-a már nem volt munkaszüneti nap. Az ünnepek eltörlését a kommunistaelenes gyűlések megelőzése és az ünnep ösztársadalmi jelentőségének csökkentése ösztönözte. Most már nem tekinthető nemzeti ünnepnapnak, mivel Lengyelország jelképes uralkodója, Szűz Mária napjának vallásos megünneplésére korlátozódik. Az egyház válaszképpen ünnepélyesebb miséket tartott e napon, sőt, még körmenetek szervezésével is próbálkozott. 1948-ban például számos illegális körmenetet tartottak Lublinban, amelyek a katedrálisból, vagy más templomoktól indultak, és legalább 2000 hívő részvételével zajlottak le.³⁷ Ehhez kapcsolódóan néhány, a fennálló hatalmat bíráló röplapot is találtak Lublinban és más városokban.³⁸ A későbbi május 3-i ünnepek azt mutatják, hogy az egyház továbbra is megtartotta a vallási ünnepeket, és nem habozott előnyére fordítani e napok történelmi és politikai eseményekkel való egybeesését.

1946-ban a kommunisták egy új ünnepet, *Az oktatás, a könyvek és a sajtó ünnepét* vezették be, amelyet május 1-je és 3-a közé illesztettek be.³⁹ A következő években ez gyakran május 3-án kezdődött, és néha az 1791-es május 3-i alkotmányhoz is kapcsolódott. A május 3-i ünnepet ezzel az Oktatás Napja váltotta fel, ami a 18. századi reformok oktatási vívmányait, az első Oktatási Minisztérium felállítását és a világi oktatás bevezetésére tett kísérletet emelte ki. Lényege azonban mégis az volt, hogy a kommunisták szerepét hangsúlyozza az oktatás általánossá tételében, az iskoláztatás és a könyvtárak fejlesztésében, valamint az olvasókörök országos szintű támogatásában. Az Oktatás Napját író-olvasó találkozók, könyv- és folyóiratvásárral, kiállításokkal ünnepelték. 1948-ban május 2-től 4-ig iskolai rendezvényekkel, könyvvásárokkal és művészi előadásokkal egybekötve tartott ez az ünnep.⁴⁰ Az újságok azt írták, hogy ez másodízben került megrendezésre, pedig valójában már harmadszor hirdették meg; ez a tévedés arról a bizonytalanságról árulkodik, amely az új rituális naptár összeállítása, illetve a régi ünnepek lecserélése során támadt nehézségekkel szembeesülő hatóságokat jellemezte.

Miután május 3-a jelentősége a szigorúan egyházi keretek között maradó vallási ünnepségre, Szűz Mária ünnepére korlátozódott, május 1-jét még

látványosabban és egyre harciasabb hangvételű beszédekkel ünnepelték. Az új ünnep, *Az oktatás, a könyvek és a sajtó ünnepe* szintén hivatalosan felkarolt esemény volt. Az elnyomás fokozódásával, az ellenzék kíméletlen letörésével az egyház egyre kevésbé próbált lépést tartani az állammal. Az ünnep 1944 és 48 közötti változása a kommunisták növekvő hatalmát tükrözi; végül már sem az egyházzal való együttműködésre, sem a demokrácia illúziójának fenntartására nem volt szükség. A fentiek összegzéseként megállapíthatjuk, hogy közvetlenül a háború után a kommunisták még elismerően nyilatkoztak a nemzeti hagyományról, és megünnepelték a nemzeti ünnepeket, mégpedig azért, hogy ezzel hatalmuk folytonosságát kifejezzék. Így a május 3-i és a november 11-i ünnepnapokat is megtartották, illetve az egyház képviselőit is felhívták az ünnepségeken való részvételre. Hamarosan azonban megtanulták a régi és az új ünnepek összehangolását, a problematikus rendezvényeket pedig elfogadhatóbb ünnepekre cserélték. 1918. november 11. évfordulója túl erősen kötődött a háború előtti politikai rendszerhez, Piłsudskinhoz és az ő (illetve az állam) antibolsevista irányvonalához. Emiatt az ünnepet eltörölték és a bolsevik forradalom napjával cserélték fel. A bolsevik forradalom évfordulójának megünnepelése új politikai szövetségeket jelképezett; a nemzeti hagyományhoz való viszonyulás változását talán a Plac Litewski nevének 1949-ben, Sztálin 70. születésnapja alkalmából Sztálin térre való cserélése mutatja a legjobban. Május elsejét azért népszerűsítették, hogy a május 3-i ünnep jelentőségét csökkentsék. Ez nem bizonyult elegendőnek, mivel május 3-a egyben Lengyelország jelképes uralkodója, Szűz Mária ünnepe is volt, ezért aztán a kommunisták egy új ünnepet találtak ki, a szintén május 3-án kezdődő *Az oktatás, a könyvek és a sajtó ünnepét*.

Millennium (1966)

1966-ban az állam a lengyel államiság ezer évét, az egyház pedig a kereszténység felvételének ezredik évfordulóját ünnepelte. Az évforduló kapcsán kibontakozó versengést már az esemény eltérő, állami és egyházi elnevezései is tükrözik. Mindkét fél már néhány évvel korábban elkezdte a felkészülést az 1966-os évre: a kommunisták 1959-ben, hatalomra kerülésük 15. évfordulója alkalmával, az egyház a nagy novéna (a vallásos felkészülés kilencéves periódusa) meghirdetésével a május 3-i fogadalmakkal (Czesto-

chowában, a jasna górai monostornál Szűz Máriának tett fogadalmak) 1957-ben. Az egymást követő intézkedések nyomán a versengés minden évben egy újabb állomásához érkezett. Az állam számos kulturális és gazdasági jellegű programot indított: pl. az „1000. évre 1000 iskolát, 1000 olvasókört, 1000 évre 100 millió fát és 60 millió bokrot” és így tovább.⁴¹ Az egyház zárandoklatokat, fogadalmi miséket és előadásokat szervezett, illetve a nagy novéna minden évében egy új témát emelt ki.⁴² A versengés 1966-ban csúcsosodott ki.

A vallási ünnepek május 3-án a Fekete Madonna megkoronázásával a jasna górai monostorban „tetőztek”. Wyszynski prímás beszédében nem említette az alkotmány évfordulóját, noha a kapcsolat már az ünnepek csúcspontjának kijelölésével nyilvánvalóvá vált (a lengyel történelem jelentős eseményének időpontját választotta, és nem egy fontosabb vallási ünnepet, a húsvétot vagy a karácsonyt). Minden plébániatemplom ünnepséget és jasna górai zárandoklatot szervezett május 3-ra. Az egyház azt is megszervezte, hogy a jasna górai Fekete Madonna másolatait országszerte körbehordozzák.⁴³ Lublinban június 4. és 7. között Wyszynski prímás részvételével ünnepelték a kép megérkezését. Június 5-én a katedrális előterében misét celebráltak, ez a Belügyminisztérium szerint a Plac Litewskitől 300 méterre és körülbelül 30 ezer ember részvételével zajlott. A minisztériumi iratokban azt is megjegyezték, hogy az egyház 100 ezer résztvevőre számított. Június 6-án a Fekete Madonna képét ünnepi körmenetben vitték a Katolikus Egyetem épületébe körülbelül 20 ezer ember kíséretében. A szervezők korábban megegyeztek a hatóságokkal abban, hogy a képet gépkocsin szállítják, az emberek azonban spontán módon, gyalogszerrel vágtak neki az útnak. Nem ez volt az egyetlen illegális körmenet: amikor a képet június 7-én Lublinból elszállították, a város több pontján is összegyűltek az emberek. Az illegális gyűlések fontossága abban rejlett, hogy az egyház hatalmát és a lengyel vallásosság erejét demonstrálták. Az egyházi vezetők nagyra értékelték az ünnepeket, mert ezek tömegeket vonzottak. Míg a vidéki hívők többsége a katedrálisban tartott misén vett részt, addig a diákok és az értelmiségiek az illegális körmenetekhez csatlakoztak.⁴⁴ Ez arra utal, hogy a társadalom többsége támogatta az egyházat, bár a párt előszeretettel hangsúlyozta a lengyel kereszténység falusi jellegét.

1966-ban a kommunista párt számos, a vallási ünnepekkel versengő találkozót és ünnepséget szervezett. A pártutasításban ezt olvashatjuk:

Annak érdekében, hogy az egész nemzetet a párt és annak programja mögé állítsuk, az állam ellen irányuló ellenzéki megmozdulásokat és rendezvényeket előkészítő lengyel püspöki kar reakciós tevékenysége miatt a május elsejét és az ezeréves államiságot népszerűsítő kampányt a politikai küzdelem harcosságával kell képviselni.⁴⁵

A párt ezért számos akciót szervezett, amelyek 1966 májusában érték el csúcspontjukat. Május 1-jén gyűlést tartottak a Plac Litewskin, ahol Gomulka, a párt vezetője tartott beszédet, a felvonuláson pedig a párt becsülése szerint mintegy százezen vettek részt. A felvonulás közben diákok előadásában a lengyel történelmet 14 felvonásban bemutató, színpadi módon megjelenített történelmi élőképeket láthattak a résztvevők. Ezek a nyugati határra vonatkozó lengyel igényt, a lengyel-német háborúkat, a 19. századi nemzeti felkeléseket, az 1944-es felszabadulást, valamint a gazdaság, a kultúra és az oktatás területén elért számos kommunista vívmányt idézték fel.⁴⁶ Az egyik felvonás a május 3-i alkotmányt mutatta be, noha ezt akkoriban ritkán emlegették nyilvánosan. Természetesen ekkor még hivatalosan nem ünnepelték május 3-át, csak megemlítették más történelmi tényekkel együtt május 1-jén. Noha a május 3-i alkotmány emlékműve a Litewski téren volt, az ünnepséget nem ott tartották. Valójában a tér nem is nagyon látszott, mert a köré ültetett fákkal és bokrokkal szándékosan eltakarták.

1966-ban május 3-ról nem az alkotmány, hanem az 1921-es 3. Sziléziai Felkelés évfordulójaként emlékeztek meg. Az ezt megelőző években ez utóbbi inkább csak Sziléziában ünnepelték. A különösen ünnepélyes, találkozóban, kiállításokban bővelkedő *Az oktatás, a könyvek és a sajtó ünnepét* szintén május 3-án nyitották meg. A soron következő ünnep május 7-én és 8-án zajlott a Győzelem Napjához, illetve a 2. világháború befejezéséhez kapcsolódott. Ezután az úgynevezett városnapok következtek, melyeket számos, kisebb-nagyobb városban megrendeztek. A lublini napokat június 2. és 5. között tartották, így ezek vallási ünnepekkel, Szűz Mária képének imádásával és a katedrálisban tartott misével is egybeestek. A városnapok alatt színházi és zenei fesztiválokat, sportversenyeket, illetve más eseményeket is rendeztek.⁴⁷ Június 5-én a katedrálisban tartott mise idejére a hatóságok gyűlést szerveztek a Plac Litewskin. Amikor az illegális egyházi körmenet a katedrálisból az egyetem felé a Plac Litewski mellett elhaladt, nyilvánvalóvá vált, hogy az állami rendezvényen milyen kevesen vettek részt a körmenethez képest.

A párt amellet, hogy megszervezte saját ünnepeit, arra is kísérletet tett, hogy az egyháziakat elnyomja. Így például korlátozta a tömegközlekedési eszközök használatát a zarándokok számára, az ünnepségekhez kapcsolódó látogatásokat, a busz- és vonatjáratok számát, a Lublinon kívülre irányuló kötelező utazásokat pedig továbbra is megkövetelte. Ezen kívül a diákokat és a tanárokat igyekezett visszatartani a vallásos tevékenységtől, a gyárakban pedig növelte a fegyelmet. Az állam a klérus, illetve a zarándoklatok szervezőivel szemben is fellépett és a sajtón keresztül támadta az egyházat.⁴⁸ Mindez azonban nem akadályozta meg az egyházat abban, hogy a hívőket misére hívja és erejét megmutassa.

1966-ban mind az állam, mind az egyház kinyilvánította a lengyel múlt-ra és jövőre vonatkozó elképzeléseit. Az állam a történelmet, illetve a várható, jövőbeli fejlődés haladó erőit a Szovjetunióhoz fűződő szövetséghez kötötte. Az egyház nézetei szerint a lengyel nemzet múltja és jövője elválaszthatatlan a kereszténységtől. A nemzetről alkotott és a kommunistákétól különböző vélemény kinyilvánításának pillanata szimbolikus győzelmet hozott az egyház számára. Nem tudni, hány ember vett részt a június 4. és 7. közötti vallásos rendezvényeken a május 1-jei ünnepségekhez képest, az azonban tény, hogy a hatósági korlátozások ellenére is hatalmas tömeget tudtak mozgósítani. Ez az egyház jelentős társadalmi támogatottságát jelezte, a kommunistákat pedig az egyház növekvő politikai erejével szembesítette.

A nemzet múltjának hivatalos kommunista változatával szemben az egyház a saját „A kereszténység 1000 éve” elképzelését, valamint a nemzet és a katolicizmus tartós kapcsolatát hirdette. A kommunista időszakban a vallás elnyomását a kitartó küzdelem és a hagyomány folytatásának tekintették, melyben az egyház a lengyel nemzet és hagyomány védelmezőjeként játszott szerepet. A millenniumi ünnepségek során az egyház folyamatosan megerősítette a lengyel történelemről vallott nézeteit, a lengyel nemzet és a katolikus egyház közötti erős és vitathatatlan kapcsolatot hangsúlyozva. Az állami, hivatalos narratívával szemben ellennarratívát hozott létre.⁴⁹ A nemzet narratíváját és történelmét a kommunista állam a saját szükségleteinek megfelelően újra és újra átalakította. Az ünnepek állami változataiban nemcsak arról van szó, hogy a nemzeti múltból mire kell emlékeznünk, hanem arról is, hogy mit kell belőle elfelejtenünk. 1966-ban például annak érdekében, hogy a május 3-i alkotmány évfordulójának jelentőségét elhomályosítsa, a párt szokatlanul erősen hangsúlyozta a sziléziai felkelés szere-

pét. Az egyház ugyanakkor azzal is megerősítette saját ellennarratíváját, hogy szerepüket hangsúlyozva, a történelmi események évfordulóit összehangolta a vallási ünnepek időpontjával. A kommunisták az 1000 éves államiságra utalva a folytonosságot és saját hatalmuk ősi eredetének képét igyekeztek kialakítani, valójában azonban csak a Lengyel Népköztársaság húszéves múltjára hivatkozhattak. „A nemzet, mely ősi mivoltát ünnepli, megfedlekzik újkeletűségéről”⁵⁰: úgy tűnik ez a politikai rendszerre is igaz.

Következtetések

1944 után a nemzeti ünnepek új körülmények közé kerültek és új értelmezések kapcsolódtak hozzájuk. A kommunisták, hogy ezzel legitimitásukat alátámasszák, a nemzeti hagyomány örökösének nevezték magukat. Nem minden nemzeti hagyományt építettek be a diskurzusbba, inkább csak a haladónak tartott részeket választották ki. A hagyomány e részei voltak azok, amelyek a szocialista rendszerhez vezettek. Az újdonsült ünnepek, pl. az Oktatási, Könyv- és Sajtónapok a lengyel és kommunista történelem kontextusába illeszkedtek. A bolsevik forradalom évfordulóját a lengyel történelem eseményeként ünnepelték meg. Ez úgy jelent meg, mint a legfőbb, 1918-ban és 1944-ben függetlenséget eredményező tényező. Az új értelmezésekben a hagyomány és haladás között egyensúlyozni próbáló erőfeszítések tükröződnek. A „haladó” volt az a jelző, amit minden alkalommal használtak s a hagyománynak is haladónak kellett lennie, hogy méltó legyen a megemlékezésre.

Az egyház arra törekedett, hogy a nemzetben belül birtokolt erős pozícióját megtartsa. A kommunista hatalom kezdeti időszakában még állami kezdeményezésre részt vett a hivatalos ünnepeken. Ahogy azonban a kommunista hatalom megerősödött, az egyháznak harcolnia kellett pozíciójának megőrzéséért. E küzdelem egyik leglátványosabb, bár nem az egyetlen, állomása a millenium volt. Az egyházi vezetők a nemzet és az egyház közötti szoros köteléket hangsúlyozták – aki lengyel az katolikus. Az elnyomás időszakában az áldozathozatal eszméjét hirdették, ez a keresztény hitben a krisztusi áldozatnak felelt meg s Lengyelországra közkeletűen úgy tekintettek, mint a „népek Krisztusára”. Az egyházi és pártiratokból kirajzolódó kép erős szembenállást mutat és a társadalom többségét az általuk szponzorált különböző tevékenységek részeseiként tünteti fel. Ez azért lehetséges,

mert az ünnepnapok mint nyilvános események egyaránt eszközei a versengésnek és az egyetértésnek, teret adnak a szolidaritás megnyilvánulásának, anélkül, hogy a hit közösségét megkövetelnék. Az emberek azért gyűltek össze, mert kényszerítették, bátorították, hívták őket, vagy egyszerűen csak kíváncsiak voltak. Egy szimbolikus jelentéssel bíró nap alkalmat adhatott saját nézeteik kifejezésére is amennyiben ezt a helyzet lehetővé tette, mint az 1970-es és 80-as években oly sokszor. Akkoriban november 11. és május 3. alkalmat adtak az ellenzéki csoportok és a rezsim konfrontációjára. E napok jelentései azonban az ünnepek és a nemzeti történelem kiharcolt változatainak kollektív emlékezetén alapulnak.

Az utolsó probléma, amellyel foglalkozunk az, hogy vajon sikerült-e a kommunistáknak a régi ünnepeket újjal helyettesíteniük, illetve az egyház meg tudta-e őrizni a hagyományos, vallásos ünnepeket. A válasz egyrészt a kommunista rendszer első évei után következő időszakban (1944-1948) és a millenniumi ünnepségek idején válik világossá. Mindamellet a kommunizmus utáni Lengyelország nézőpontjából még pontosabban lehet felelni erre a kérdésre. Am még ma sem könnyű megjósolni, hova vezet az ünnepek ötven éven keresztül tartó mesterséges befolyásolása. Május 1. mára azokról a nosztalgikus időkről szóló megemlékezéssé vált, amikor még biztos volt a kenyér (akárcsak a cirkusz), és ezért az ünnepet kommunista jellege miatt nagyon kevesen utasítják el. Az ellenállás hiánya részben annak tudható be, hogy május 1. a 70-es és a 80-as években inkább piknik és karnevál volt, semmint erőltetett propagandaakció. Jelentése és története nagyrészt homályba veszett és az emberek ma azért értéklik, mert szabadnapot jelent: a május 3-i hivatalos állami ünneppel és az előtte vagy utána lévő hétvégével együtt – ahogy sokan emlegetik – „Európa leghosszabb hétvégéjét” alkotja. November 7. története fordítva alakult: mára teljesen kikerült a köztudatból. Ez nyilvánvalóan idegen eredetének és kifejezetten kommunista tartalmának tudható be. Ez az ünnep sosem volt népszerű Lengyelországban, mert az ünnepélyek erőltetettek voltak és inkább csak a párttisztviselőket, az aktivistákat és az iskolásokat érintették, a lakosság nagy részét pedig a kommunista időszakban sem vonták be az ünneplésbe. November 11-ét ma mint állami ünnepet ünneplik, leginkább pihenéssel. A lakosság jó részét már csak a családi, legfőljebb a vallásos ünnepek érdeklik, az állam pedig – érthető módon – kerüli az erőltetett megmozdulásokat.

Végül tekintsük át, milyen eredménnyel őrizte meg az egyház a régi rituálékat és teremtett-e újakat. A május 1-jei Szent József-ünnep propagálásában az egyház nem járt eredménnyel. A kudarc oka az e naphoz kapcsolódó erős kommunista jelentés volt. A millenniumi ünnepségek során megmutatkozott az egyház határozott kiállása, amely erős érzéseket ébresztett, növelte a vallás népszerűségét és aktivizálta az egyházközségeket. Ennek eredményeképpen az egyház vitán felül álló tekintély lett a társadalom jelentős része számára. Az ellenállásban nyújtott támogatása pedig (még akkor is, ha nem volt mindig intenzív és nem minden területre terjedt ki) a rendszerellenes mozgalmat erősítette.

Befejezésül hadd jegyezzem meg, hogy az itt tárgyalt – korántsem mindig tisztázott – történelmi események *következményeinek* rövid felvázolása csak keretet és néhány ötletet kíván adni a további kutatásokhoz. Történészként természetesen nem vagyok hivatott az ünnepek jelenét és jövőjét tárgyalni.

Fordította: Keszei András és Füzesi Piroska

JEGYZETEK

- ¹ David I. Kertzer *Rituals, Politics and Power*. New Haven és London: Yale University Press, 1988.
- ² A kitalált hagyomány fogalmát Eric Hobsbawm vezeti be. Ld. Eric Hobsbawm és Terence Ranger *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- ³ John R. Gillis, ed. *Commemorations. The Politics of National Identity*. Princeton: Princeton University Press, 1994, 17. o.
- ⁴ Yael Zerubavel *Recovered Roots. Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*. Chicago és London: The University of Chicago Press, 1995, 4-5. o. A szerző a kollektív Maurice Halbwachs valamint követői és kritikusai, Patrick Hutton és Barry Schwartz által kidolgozott fogalmát tárgyalja.
- ⁵ Pierre Nora „Between Memory and History: Les Lieux de Memoire” *Representations* 26 (1989), 12. o. Nora kitűnő munkát jelentetett meg a francia emlékhelyekről is: *Les Lieux de Mémoire*, 1-7. kötet, Paris: Gallimard, 1992.
- ⁶ A lengyel-litván államközösség (Rzecz Pospolita Obojga Narodów) a Lengyel Királyság és a Litván Nagyhercegség által 1569-ben Lublinban kötött szövetség volt. A Második Köztársaság (1918-1939) és az államközösség területe nagyjából megegyezik. Csak 1945-ben tolódot el nyugatra a lengyel határ.
- ⁷ Három felosztás eredményeképpen a lengyel-litván államközösség területe fokozatosan a három szomszédos államé lett.

- ⁸ Norman Davies *God's Playground. A History of Poland*. Oxford: Clarendon Press, 1981, 1. kötet, 535. o.
- ^{9,10} Feliks Andrzej Grabski „Program i symbol: 3 maja w polskiej myśli politycznej” (Május 3. programja és jelképrendszere a lengyel politikai gondolkodásban). In: *3 maja w tradycji i kulturze polskiej* (Május 3. a lengyel hagyományban és kultúrában), szerkesztette Alina Barszczewska, Łódź: Wydawnictwo UŁ, 1991, 234. o.
- ¹¹ A tér neve a lengyel és a litván királyságok közötti történelmi egyesülésre utal, amely Lublinban 1569-ben született meg, és amelynek eredményeként létrejött a lengyel-litván államközösség.
- ¹² A Lengyel Egyesült Munkáspárt tartományi és városi bizottságainak (KW PZPR, KM PZPR), a Lengyel Munkáspárt tartományi és városi bizottságainak (KW PPR, KM PPR), a Lublini Tartományi Hivatal (UWL), a Tartományi Információs és Propagandahivatal (WUIiP), a Tartományi Nemzeti Tanács (LWRN) és a helyi Oktatási Hivatal (KOSL) dokumentumai a Lublini Állami Levéltárban (APL) találhatóak. A Belügyminisztérium levéltáraiban (AMSWiA) találhatóak a Közbiztonsági Minisztérium (MBP) iratai, köztük a tartományi titkosszolgálatok jelentései (WUBP).
- ¹³ Az idézett újságok: *Gazeta Lubelska* (Lublini Újság) és *Życie Lubelskie* (Lublini Élet).
- ¹⁴ Ewa Morawska, 1984, Civil Religion vs. State Power in Poland, *Society* 21 (4), pp. 29-32.
- ¹⁵ Maryjane Osa, 1989, Resistance, Persistence, and Change: The Transformation of the Catholic Church in Poland, *Eastern European Politics and Society* 3. pp. 284-288.
- ¹⁶ APL, WUIiP, 74, nincs oldalszám (a továbbiakban n.o.)
- ¹⁷ APL, WUIiP, 74, n. o.
- ¹⁸ APL, WUIiP, 74, n. o.; PSOZ, k.b. 136. 8.
- ¹⁹ *Gazeta Lubelska* 23: aug. 28., 1944, p. 1.; APL UWL, 280. n. o.
- ²⁰ *Gazeta Lubelska* 258: nov. 8., 1945, p. 1.
- ²¹ *Gazeta Lubelska* 258: nov. 8., 1945, p. 1.
- ²² Piotr Gawryszczak, 1998, Podziemie polityczno-wojskowe w Inspektoracie Lublin w latach 1944-1956, Lublin: Norbertinum, 118. o.
- ²³ APL, KW PPR 1/VII/13, n. o.
- ²⁴ AMSWiA, MBP, GM 330, 92. o.
- ²⁵ MSW, 1995 Biuletyny Informacyjnej Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1948, Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wieza, 52-53. o.
- ²⁶ Gopal Balakrishnan, 1996, The National Imagination. In: *Mapping the Nation*, ed. G. Balakrishnan. London: Verso, 208-209. o.
- ²⁷ Balakrishnan, 208-209. o.
- ²⁸ Gawryszczak, 153. o.
- ²⁹ APL, KM PPR 8/IV/1, n. o.; APL, KOSL. 1038, n. o.
- ³⁰ APL, KOSL 1038, n. o.
- ³¹ AMSWiA, MBP 329, 22. o.

- ³² Christopher Cviic, 1983, The Church. In: *Poland. Genesis of a Revolution*, edited by A. Brumberg, New York Random House, 94. o.
- ³³ APL, UWL 79. n.o.; APL, KOSL 1040, n.o. APL, KOSL 1060, n. o.
- ³⁴ APL, UWL 43. n.o.; APL, KW PPR 1/V/3, n.o.
- ³⁵ APL, KW PPR 1/V/3, n.o.
- ³⁶ APL, KW PPR 1/V/3, n.o.
- ³⁷ Łásd: Łukasz Kamiński, 1995, Przebieg wydarzeń majowych w 1946 r., *Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia* 68 .297-312. o.; Wojciech Mazowiecki, 1998, *Pierwsze starcie. Wydarzenia 3 Maja 1946*, Warszawa. PWN.
- ³⁸ AMSWiA, MBP, GM 590, n.o.
- ³⁹ MSW, *Biuletyny...*, pp. 84
- ⁴⁰ APL, WUliP 70, n. o.
- ⁴¹ *Życie Lubelskie* 122: Május 4, 1944, 4. o.
- ⁴² APL, KW PZPR 51/VIII/13/I, 122. o.
- ⁴³ MSW, 1996, Uroczystosci milenijne 1966 roku. Sprawozdania urzedow spraw wewnetrznych, Warszawa: Centralne Archiwum MSW, 5-6. o., Peter Raina, 1994, Kardynał Wyszynski. Czasy prymasowskie 1956-1961. Warszawa: Wydawnictwo Książka Polska, 43. o.
- ⁴⁴ Ibid.
- ⁴⁵ MSW. *Uroczystosci...*, 90-92. o.
- ⁴⁶ APL. KW PZPR 51/VIII/27 /5, 84. o.
- ⁴⁷ APL, KW PZPR 51/VIII/27/5, 139. o.
- ⁴⁸ APL, KW PZPR 51/VIII/27/5, 84. o.
- ⁴⁹ MSW, *Uroczystosci...*, 88-89. o.
- ⁵⁰ Homi K. Bhabha, 1990, DissemiNation: time, narrative, and the margins of the modern nations. In: *Nation and Narration*, edited by H. K. Bhabha, London. Routledge, 300. o.
- ⁵¹ Michael Billig, 1995, *Banal Nationalism*, London: Sage, 38. o.